

the factors that determine a cause and effect. Based on the results of the survey, analyzed the elements of social and legal reality, which are determining legal convictions of individuals. Determine by the specific individual areas of influence and analyze their effectiveness in establishing a legal opinion. Is observed on the problem of negative social impact right conditions that adversely affect the rights of public opinion and cause a low level of legal culture in society.

Key words: legal opinion, social impact of law, individual, influence.

УДК 340.1

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Світоглядний та методологічний плюралізм, що сформувався у юридичній літературі, виводить на новий рівень розуміння більш загальних проблем теорії права, а саме розуміння права. Незважаючи на формування нової парадигми права, в основу якої покладено ідеї свободи та рівності, право продовжує виконувати основну соціальну функцію — бути особливим регулятором суспільних відносин. Право є інституційним утворенням, за допомогою якого встановлюються моделі поведінки суб'єктів, визначаються суб'єктивні права та покладаються юридичні обов'язки, гарантовані державою, закріплюється правовий статус суб'єктів, забезпечується порядок у суспільстві, реалізується мета та встановлюються межі правового регулювання. Поряд зі спеціально юридичним впливом, право чинить загально-соціальний, інформаційно-психологічний, культурно-виховний вплив на суспільне життя та поведінку суб'єктів. Важливе місце у цьому процесі належить механізму правового впливу та його складовим, серед яких важливе місце відводиться правосвідомості.

Окремі аспекти щодо механізму правового впливу та його складових досліджувалися у радянській та пострадянській науковій літературі, про що свідчать праці С. Алексєєва, В. Бабкіна, С. Бобровник, Є. Бурлая, А. Вітченко, В. Горшенєва, С. Гусарєва, Д. Керімова, М. Козюбри, Л. Луць, М. Матузова, О. Мельник, В. Нерсисянца, Н. Оніщенко, Е. Пенькова, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, О. Тихомирова, Н. Тарасова, В. Сорокіна, В. Сирих, В. Селіванова, О. Ющика та ін.

Метою цієї статті є з'ясування місця та ролі правосвідомості у механізмі правового впливу.

Правосвідомості відводиться особлива роль серед психологічної, культурно-виховної та ідеологічної форм прояву правового впливу. Правова інформація, що міститься у нормі права, спрямована на невизначене коло осіб, здійснює на них певний психологічний вплив, виконує роль стимулятора правомірної поведінки, чи навпаки, обмежує їх потенційну активність. Культурно-виховний вплив права зумовлений тим, що юридичні приписи є відображенням конкретних духовних, культурних, політичних та інших цінностей, що мають місце у суспільстві в конкретний історичний період часу [1, с. 8]. У нормі права відтворюються культур-

ні, духовні цінності суспільства, встановлюються суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які відповідають цим цінностям, закріплюються межі поведінки суб'єктів, що має виховне значення та формує їх правову свідомість.

Функціональною складовою правового впливу є його механізм. Механізм правового впливу є системним утворенням, сукупністю послідовно організованих, правових засобів та інших явищ правової дійсності, які перебувають у певному взаємозв'язку і забезпечують досягнення соціально корисних цілей. Правовим засобам належить важливе місце в механізмі правового впливу. С. Алексєєв наголошує, що правові засоби — це категорія загального та універсального порядку, що охоплює весь юридичний інструментарій — як юридичні норми, так і всі інші юридичні інструменти, а головне, «структури» (конструкції) юридичної регуляції [2, с. 206].

Сьогодення вимагає аналізу правових засобів не лише з позицій догми права та юридичного позитивізму, аналізуючи лише підходи щодо їх розуміння, виокремлюючи їх особливості, а й враховуючи їх рівневий характер, визначаючи взаємозв'язок правових засобів між собою та з іншими явищами правової дійсності.

Аналіз механізму правового впливу необхідно здійснювати не тільки з теоретичного погляду, а й враховуючи методологічний потенціал. Інструментальний підхід до розуміння механізму правового впливу дає змогу розглянути цю категорію через сукупність засобів впливу та інших правових явищ (правової ідеології, правової культури, принципів права тощо), а в основі системного підходу лежить аналіз цих компонентів як цілісної системи, що зорієнтована на досягнення цілісності об'єкта дослідження, формування у ньому багатоманітних типів зв'язків. Важливим в аналізі механізму правового впливу є необхідність показати його складові в системно-динамічному вигляді, наголосити на їх спрямованості на досягнення результату, поставлених законодавцем цілей; висвітлити у зв'язку з цим специфічні функції, які їм притаманні, показати їх зв'язок і взаємодію між собою та з правовою реальністю. Механізм правового впливу слід також розглядати з погляду діяльнісного підходу. Такий підхід дає змогу переосмислити традиційну проблематику, виокремити низку нових фундаментальних проблем, усвідомити деякі категорії, тісніше зв'язати юридичну теорію з практикою [3, с. 24].

Поряд із механізмом правового впливу в юридичній літературі виокремлюють правовий механізм. Досить вдало, на нашу думку, сформулював бачення сутності правового механізму К. Шундіков, який зазначає, що правовий механізм являє собою необхідний і достатній для досягнення конкретної юридичної цілі системний комплекс юридичних засобів, організованих послідовно і діючих поетапно, відповідно до нормативно заданої схеми (процедури) [1, с. 42]. Зазначене свідчить, що правовий механізм — це певна конструкція, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну мету з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів. Правові механізми притаманні як теорії держави і права, так і різним галузям права.

С. Комаров характеризує механізм правового впливу з погляду статички й динаміки. На його думку, з погляду статички зазначена категорія збігається з категорією «правова надбудова», під якою розуміють усю сукупність юридичних явищ, що виростають над економічним базисом. З погляду динамічної сторони, механізм правового впливу розглядається як взаємодія та співвідношення всіх правових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив [4, с. 415].

Важливе місце серед компонентів механізму правового впливу належить правовій свідомості, яка є засобом відображення існуючих суспільних відносин. Насамперед, звернемо увагу на її особливості. Правосвідомість є суб'єктивним явищем, зміст якого становлять: правові ідеї, цінності, поняття; суб'єктивне ставлення до чинного права як феномену суспільного життя; уявлення людей про минуле чи бажане право; емоційні реакції на різноманітні правові явища та процеси, вчинки людей, особливо представників влади, та інші духовні елементи [5, с. 541].

В. Сирих розглядає правосвідомість через такі категорії, як знання та оцінки. Саме через знання знаходять відображення такі соціальні явища, як право (в багатоманітності його зв'язків з іншими соціальними явищами, такими як законодавство та ті, що містяться у ньому норми права); юридична практика як діяльність компетентних органів держави із підготовки та прийняття нормативно-правових актів; діяльність державних органів, громадян та інших осіб із реалізації норм права в конкретних правовідносинах, діяльність органів держави та суспільства по боротьбі з правопорушниками; відомості щодо історії становлення та розвитку права як соціального явища. Оцінки як складова правосвідомості, які дають громадяни, їх об'єднання та інші особи діючому праву та практиці його реалізації в конкретних відносинах [6, с. 133].

У юридичній літературі більшість вчених розуміють правосвідомість як сукупність ідей, поглядів, уявлень про те, яким повинно бути право з погляду його справедливості, доцільності, ефективності у впровадженні цінностей, визнаних у суспільстві, та тих, що формується на їх основі оцінок та почуттів [7, с. 330]. Доповнюючи це визначення правової свідомості, В. Лазарєв і С. Липень наголошують, що правова свідомість — це одна із форм суспільної свідомості, що являє собою сукупність поглядів, ідей, концепцій, оцінок, почуттів, емоцій людей стосовно всієї юридичної дійсності [8, с. 394]. Вчені акцентують увагу на тому, що правова свідомість є однією із форм суспільної свідомості та перебуває у взаємозв'язку з юридичною дійсністю. За допомогою правових ідей, поглядів, теорій вона взаємодіє з іншими явищами юридичної дійсності. Поряд із цим у юридичній літературі наголошується, що правосвідомість — це складне структурне утворення, яке відображає, з одного боку, об'єктивну дійсність, суспільне буття, суспільні відносини, а з другого — є специфічним правовим впливом на цю дійсність, правові зв'язки та відносини [9, с. 357]. У цьому визначенні акцентується увага на тому, що через правову свідомість відображаються існуючі в суспільстві суспільні відносини, які потребують нормативного впливу, та поряд із цим ті відносини, які вже закріплені правовою нормою.

Правосвідомість набуває свого відображення на різних стадіях правотворчого процесу, впливає на шляхи удосконалення та реформування законодавства, на функціонування та розвиток правової системи. Під впливом складових правової свідомості формуються установки на правову поведінку, здійснюється реалізація правових приписів. В. Кулапов та О. Малько розширюють сферу впливу правосвідомості, наголошуючи, що правосвідомість є внутрішньо ідеальною детермінантою юридичної діяльності: у правотворчій діяльності при створенні юридичних приписів, у правозастосовній практиці органів держави та посадових осіб при вирішенні конкретних життєвих ситуацій сприяє вибору суб'єктами правовідносин законотворчої поведінки, при наявності прогалин у праві правозастосовний суб'єкт керується власною правосвідомістю [10, с. 180].

Правосвідомість є явищем суб'єктивним, на відміну від права, яке є субстанційним, структурованим явищем об'єктивної дійсності. Зазначене дає можливість говорити про роль та місце правосвідомості поряд із різноманітними типами праворозуміння. Так, С. Легуша стверджував, що прибічники природно-правової концепції акцентують увагу на ідеальному вимірі права — свободі, що є властивою індивідуальній правосвідомості, то для прибічників юридичного позитивізму та його крайнього прояву легізму характерним є його відрив від соціального та етичного змісту права, ігнорування будь-якої індивідуальної правосвідомості. Правотворча діяльність держави навіть при етатистському праворозумінні проходить через професійну правосвідомість [11, с. 133]. Зазначене дає можливість класифікувати правосвідомість залежно від суб'єктів на індивідуальну та колективну. Поряд із цим колективна правосвідомість може бути груповою, масовою та суспільною [12, с. 299]. Низка вчених дає дещо іншу класифікацію правосвідомості, поділяючи її залежно від запропонованого критерію на суспільну, групову та індивідуальну. У межах групової правосвідомості виокремлюють такий її підвид, як професійна правосвідомість [10, с. 181].

Структурно правосвідомість відображена на двох рівнях: повсякденному та теоретичному. Повсякденна правосвідомість формується у процесі життєдіяльності суб'єктів, виражається через емоції, почуття, думки, ідеї та існує у формі правової психології. Теоретична правосвідомість, як слушно зазначають В. Кулапов та О. Малько, відображає внутрішні, сутнісні сторони правових явищ в абстрактній, систематизованій формі через ідеї, категорії, принципи, гіпотези, теорії, доктрини тощо та існує у вигляді правової науки та правової ідеології [10, с. 180–181]. Структурний поділ правосвідомості дає можливість С. Алексєєву наголосити, що поділ права на складові — правову ідеологію та правову психологію — не є свідченням органічної цілісності правосвідомості [13, с. 140].

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що ідеологічний аспект правосвідомості формується під впливом узагальнених, систематизованих знань, поглядів, концепцій щодо правової реальності. Поряд із цим правова реальність усвідомлюється не лише на рівні знань, теорій, а й існує на рівні емоцій, почуттів, настроїв, що свідчить про психологічну складову правової свідомості.

У механізмі правового впливу правосвідомість виконує інформаційну, ціннісно-орієнтаційну та ідеологічну функції. У юридичній літературі зазначається, що метою ідеологічної функції правосвідомості є формування позитивного ставлення суспільства в цілому та кожної людини зокрема до явищ правової дійсності, правових норм та їх безпосередньої реалізації. Поряд із цим інформаційну функцію правосвідомості низка вчених ототожнює з мотиваційною формою впливу права, наголошуючи, що правовий вплив на свідомість людини визначає її ставлення до права як соціального інституту та загальнообов'язкового регулятора суспільних відносин [14, с. 297].

Поряд із цим С. Алексєєв зазначає, що правосвідомості властиві деякі аспекти нормативності, що знаходить свій прояв в усвідомленні обов'язковості юридичних норм, ідеї законності та разом з тим критерії правильності, соціальної виправданості певної поведінки [13, с. 140–141].

Для правосвідомості характерною є поведінкова та оціночна сторона. Оціночна складова правосвідомості знаходить свій прояв у системі уявлень, поглядів, оцінок об'єктивної реальності, юридичної діяльності суб'єктів. Процес оцінювання залежить від виду правосвідомості: загальна, групова, індивідуальна правосвідомість. В індивідуальній правосвідомості важливе місце належить самооцінці суб'єкта. Самооцінка залежить від об'єктивних та суб'єктивних факторів. Як свідчить практика, значний вплив на самооцінку мають зміни в суспільно-політичному житті, економічні фактори, ефективність національного законодавства, нові підходи до регулювання та упорядкування суспільних відносин. Разом з тим на самооцінку істотно впливає реакція особистості на ці зміни, співвідношення реальної та бажаної поведінки суб'єкта, громадська думка щодо діяльності державних органів, ефективності правового регулювання. Система вчинків особистості в різних умовах, різних ситуаціях становить поведінковий аспект правосвідомості. Знання законів, їх адекватна оцінка, вміння виділяти основне, суттєве, правильно приймати рішення, високий рівень відповідальності та інші фактори суттєво впливають на поведінку суб'єктів. Правова спрямованість поведінки також залежить від системи інтересів та потреб особистості. Поряд із цим домінуючою є ціннісна складова поведінки суб'єктів.

Правосвідомість формується у суспільстві, державі під впливом конкретно-історичних умов; їй належить важливе місце в механізмі правового впливу поряд із правовою культурою, принципами права та іншими правовими явищами; вона є різновидом свідомості людини, формою відображення певних явищ, процесів через систему правових оцінок, поглядів, уявлень; через правосвідомість відображається ставлення суб'єктів до права, відбувається його оцінка з точки зору його необхідності, дієвості, з урахуванням потреб та інтересів суспільства, держави, окремих громадян; для неї є характерним поведінковий аспект, оскільки під впливом правосвідомості формуються установки на бажану поведінку в суспільстві; право-

свідомість впливає на правотворчий та правореалізаційний процес, на процес створення та впровадження у життя норми права; через систему оцінок, поглядів, уявлень формуються критерії ефективності правового регулювання.

Узагальнюючи сказане, слід зазначити, що:

- у переважній більшості наукових праць механізм правового впливу аналізується з погляду інструментального підходу як сукупність власне правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації та застосування), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу);
- використання у межах правового впливу на суспільні відносини різноманітного юридичного інструментарію (правових засобів, інших правових явищ), дає змогу визначити його ефективність у конкретних умовах, обрати найбільш оптимальні варіанти їх поєднання, спрогнозувати їх результативність;
- у процесі аналізу механізму правового впливу визначено місце правосвідомості як психологічного аспекту правового впливу серед інших його компонентів та здійснено характеристику правосвідомості крізь призму використання суміжних із нею категорій.

Список використаних джерел

1. Шунди́ков К. В. Механизм правового регулирования : учеб. пособ. / К. В. Шунди́ков ; под ред. А. В. Малько. — Саратов : СГАП, 2001. — 104 с.
2. Алексе́ев С. С. Линия права / С. С. Алексе́ев. — М. : Статут, 2006. — 461 с.
3. Криви́цький Ю. Теоретико-методологічні основи розуміння механізму правового регулювання / Ю. Криви́цький // Підприємництво, господарство, право. — 2010. — № 10. — С. 22–25.
4. Кома́ров С. А. Общая теория государства и права : учебник / С. А. Кома́ров. — 7-е изд. — СПб. : Питер, 2008. — 512 с.
5. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 584 с.
6. Сы́рых В. М. Теория государства и права : учебник / В. М. Сы́рых. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : ЗАО Юстицинформ, 2007. — 704 с.
7. Черда́нцев А. Ф. Теория государства и права : учебник / А. Ф. Черда́нцев. — М. : Юрайт-М, 2001. — 432 с.
8. Лаза́рев В. В. Теория государства и права : учебник / В. В. Лаза́рев, С. В. Липень. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2012. — 634 с.
9. Актуальні проблеми теорії державства і права : учеб. пособ. / М. М. Рассолов, В. П. Малахов, А. А. Иванов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2011. — 447 с.
10. Кула́пов В. Л. Теория государства и права : учебник / В. Л. Кула́пов, А. В. Малько. — М. : Норма: ИНФА-М, 2011. — 384 с.
11. Ле́гуша С. М. Місце і роль правосвідомості в юс натуралізмі та етатизмі / С. М. Ле́гуша // Правова держава. — Вип. 20. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. — С. 133–140.
12. Теория государства и права : учебник / кол авт. ; отв. ред. А. В. Малько. — 4-е изд., стер. — М. : КНОРУС, 2012. — 400 с.
13. Алексе́ев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексе́ев. — 2-е изд., перераб., и доп. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 576 с.
14. Тарабу́кін О. Ю. Мотиваційна форма соціально-правового впливу / О. Ю. Тарабу́кін // Альманах права. Свобода, рівність і гідність особи в правовій теорії та юридичній практиці. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. — Вип. 4. — С. 296–299.

Тарахонич Т. І. Правосвідомість та її місце в механізмі правового впливу

У статті охарактеризовано підходи до розуміння механізму правового впливу, визначено його співвідношення із правовим механізмом. З'ясовано розуміння таких важливих категорій юридичної науки, як свідомість, суспільна свідомість. Звернено увагу на поняття та охарактеризовано особливості правосвідомості. Визначено місце правосвідомості в структурі механізму правового впливу.

Ключові слова: свідомість, суспільна свідомість, правосвідомість, механізм правового впливу, правовий механізм, правові засоби.

Тарахонич Т. И. Правосознание и его место в механизме правового влияния

В статье дана характеристика подходов к пониманию механизма правового влияния, определено его соотношение с правовым механизмом. Определено понимание таких значимых категорий юриди-

ческой науки, как сознание, правосознание, обращено внимание на понимание и особенности правосознания. Определено место правосознания в структуре механизма правового влияния.

Ключевые слова: сознание, общественное сознание, правосознание, механизм правового влияния, правовой механизм, правовые средства.

Tarakchonych T. Legal awareness and its place in the mechanism of legal action

This paper describes approaches to understanding the mechanism of legal action, defined its relationship with the legal mechanism. It was found understanding of important categories of legal science as consciousness, social consciousness. Attention is paid to the concept and describes the features of justice as part of social consciousness. The place of justice in the structure of legal enforcement mechanism.

Key words: awareness, social awareness, legal awareness, legal enforcement mechanism, the legal mechanism and legal means.

УДК 342.7

*Тетяна Ейнівна Телькісна,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
ННІ права Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент*

КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДВОРЯН ТА ЇХ РОЛІ У ВІДНОСИНАХ ЛОБІЮВАННЯ ПРАВ ПІДДАНИХ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПОЧАТОК ХХ ст.)

Лобіювання в Російській імперії у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. є складним політико-правовим явищем, ґрунтовне вивчення якого не є можливим без аналізу правосвідомості усіх суб'єктів названих відносин. Для здійснення більш глибокої реконструкції дій лобістів та кращого розуміння їх ефективності варто досліджувати стан їхньої правосвідомості.

Може постати питання: чому автор виокремила саме дворян як лобістів прав підданих у Російській імперії названого вище періоду? Враховуючи те, що засадничим принципом лобіювання є вчинення саме легального тиску на органи влади задля законодавчого закріплення інтересів окремих груп, дворяни як лобісти мали більше можливостей, аніж особи, що належали до інших станів. Так, Дворянські зібрання могли укласти звернення, клопотання та надавати їх до визначених законом установ [1]. Закон також дозволяв їм особисто звертатися до Комісії прохань, яка розглядала три види звернень: скарги, клопотання щодо нагород, проекти (розділ VIII) [2]. Дворяни, на відміну від інших підданих, були в змозі достатньо широко використовувати й неофіційні методи лобіювання прав та свобод: окремі особи уклали записки-проекти та розповсюджували їх особисто або через друзів, знайомих у середовищі вищих чиновників та усіх, хто мав доступ до імператорського двору. На тлі започаткування підготовки протягом 1857–1859 рр. правової реформи дворянам було надано нові можливості для захисту передусім власних економічних прав: через участь у роботі губернських комітетів дворян з поліпшення та облаштування побуту поміщицьких селян [3, с. 4–5; 4, с. 167–168], Редакційних комісій [5, с. 28]. Отже, бачимо, що правосвідомість — це лише один із багатьох